

Inleiding

Tussen meten en weten: onderzoek naar overscholing en verdringing in Nederland

Overscholing vormt één van de belangrijke vraagstukken omtrent het functioneren van de arbeidsmarkt. Tegen de achtergrond van sterk stijgende opleidingsniveaus in een sterk op kennis gerichte maatschappij, wordt een efficiënte allocatie en benutting van het arbeidspotentieel van steeds groter belang. Overscholing impliceert het bestaan van onderbenutting, verdringing en werkloosheidsrisico's voor laaggeschoolden. Mede gezien het relatief hoge percentage laaggeschoolde werklozen in Nederland staat het thema dan ook reeds geruime tijd op de agenda van het nationale arbeidsmarktbeleid. Vanuit de doelstelling van het arbeidsmarktbeleid om werkgelegenheid en 'passende arbeid' zo goed mogelijk te realiseren, circuleren verschillende aanbevelingen. Zo kan het voorstel worden genoemd tot het scheppen van werkgelegenheid aan de 'bovenkant' van de arbeidsmarkt om via 'trek in de schoorsteen' de werkgelegenheid voor lager opgeleiden aan de onderkant te vergroten. Deze beleidssuggestie staat haaks op het idee om rechtstreeks banen voor (langdurig) werklozen en laaggeschoolden te creëren en ook op de opvatting om de sociaaleconomische verspilling van overscholing te beperken door terugdringing van de deelname aan hoger onderwijs. In de kern gaat de discussie over het klassieke probleem van aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt en de mogelijkheden c.q. wenselijkheden om de aanbod- en vraagzijde van de arbeidsmarkt op elkaar af te stemmen.

Wetenschappelijk onderzoek voorziet in de behoefte aan beter inzicht in de balans tussen

investeringen in onderwijs en opbrengsten, zowel op individueel als op organisatie- en maatschappelijk niveau. In dit themanummer is als uitgangspunt het meten en het bepalen van de omvang van overscholing gekozen. De vraag of, en in hoeverre, er sprake is van overscholing dient eerst beantwoord te worden voordat conclusies ten aanzien van verdringing en onderbenutting kunnen worden getrokken. Zoals ook dit themanummer te zien geeft, levert het onderzoek naar overscholing hierover geen eenduidig beeld. Niet alleen verschillen de schattingen van overscholing binnen Nederland, maar ook internationaal is er sprake van een grote variatie aan uitkomsten.

Het debat over overscholing laaide opnieuw op na het verschijnen van het OSA-rapport *'De kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid in Nederland, deel IV'* (Asselberghs e.a., 1998). Dit rapport, dat ook in dit themanummer uitgebreid aan de orde komt, vormt met eerdere publikaties een trendanalyse van de kwalitatieve functieniveaustructuur in Nederland over de periode 1960-1995. In hetzelfde jaar verscheen het proefschrift van Wolbers (1998) over diploma-inflatie in Nederland en een bundel artikelen over overscholing en verdringing onder redactie van Groot en anderen (1998). Dit alles vormde het uitgangspunt voor een studiedag van de Arbeidsmarktgroep van SISWO in het najaar van 1998 (Van den Heuvel, 1998). Aan de hand van diverse operationalisering en recent onderzoek werd gediscussieerd over gehanteerde concepten als overscholing, verdringing, onderbenutting en kwalificaties. Verder

* Nick van den Heuvel is wetenschappelijk coördinator bij SISWO Instituut voor Maatschappijwetenschappen te Amsterdam. Ronald Batenburg en Marco de Witte zijn lid van de redactie van het *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*.

kwam onder andere het structurele of tijdelijke karakter van overscholing en de opbrengsten van opleiding afgemeten aan diploma-inflatie aan de orde. Mede naar aanleiding van deze studiedag is het plan gerezen een aflevering van het *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken* aan het thema overscholing te wijden, waarin de discussie over vragen en resultaten van onderzoek op dit gebied kon worden voortgezet.

Dit themanummer bevat artikelen die een overzicht bieden van bestaande inzichten en voegen daar elk nieuwe onderzoeksresultaten aan toe. De bijdrage van *Batenburg en De Witte* is een gedeeltelijke replicatie en voortzetting van het onderzoek naar de kwalitatieve werkgelegenheidsstructuur dat Huijgen eerder publiceerde voor de periode 1961-1985. Gebruik makend van Huijgen's functieniveaucodering en zijn overscholingsmodel beschrijven zij op individueel niveau in hoeverre overscholing in Nederland tussen 1977 en 1995 voorkomt. Specifieker wordt vanuit 'een levensloopmodel' geanalyseerd wie de overschoolden zijn (mannen en vrouwen, jongeren en ouderen) en vanuit het selectieperspectief wordt nader ingegaan op de vraag in welke arbeidsmarktsegmenten de overscholing zich met name voordoet.

Van der Velden en Van Smoorenburg onderscheiden verschillende methoden om de mate van over- of onderscholing te bepalen en stellen de vraag of dat nu het beste met behulp van de beroepenkundige methode dan wel met de zelfrapport methode kan gebeuren. Gebruik makend van de functieniveau-indeling van Huijgen wijst hun analyse uit dat de beroepenkundige methode de mate van overscholing systematisch overschat. De zelfrapport methode levert in hun ogen een aanzienlijk betere, maar lagere schatting op. Indien deze conclusie juist is impliceert dit dat de problematiek van overscholing veel minder omvangrijk is dan uit analyses gebaseerd op de beroepenkundige methode blijkt.

De discussie over overscholing wordt gedomineerd door onderzoeken die vooral oog hebben voor formele opleidingskwalificaties. Volgens *Hövels, Den Boer en Frietman* is er echter meer onder de zon. Naast formele opleidingskwalificaties onderzoeken zij voor laagopgeleiden het belang van sociaal-normatieve vaardigheden en sociaal-communicatieve vaardigheden bij de toegang tot betaalde arbeid, voor handhaving in het arbeidsproces en voor (verti-

cale) doorstroom binnen arbeidsorganisaties. Vakkennis en vaktechnische vaardigheden doen er niet toe als intrede-eis, maar zijn des te belangrijker als handhavingseis. Opvallende verschillen tussen handhaving en promotie-eisen blijken niet te bestaan. Deze resultaten wijzen er volgens deze auteurs op dat in het initieel onderwijs voor laagopgeleiden het onderscheid tussen technisch-instrumentele en sociaal 'normatieve' vaardigheden niet te scherp moet worden aangezet.

Gautier's bijdrage gaat in op de theorie achter het verdringingsproces, de verschillen tussen structurele en cyclische verdringing en de problemen bij het meten daarvan. Hij stelt dat structurele verdringing theoretisch niet plausibel en empirisch nauwelijks te meten is. Voor het begin van de jaren negentig wordt voor cyclische verdringing echter weinig empirisch bewijs gevonden. In plaats van een starre, mechanische en statische arbeidsmarkt zouden verdringingsmodellen de interacties tussen de omvang en de samenstelling van de vraag en het aanbod van arbeid moeten accentueren. Dan blijkt dat scholing wel degelijk effect heeft en dat beleid gericht op het onderste segment van de arbeidsmarkt effectief kan zijn.

Een nieuwe, nog nauwelijks onderzochte en beleidsrelevante vraag is in hoeverre de arbeidsmarktparticipatie van studenten tot verdringing van lager opgeleiden leidt. *Steijn en Hofman* tonen aan dat het grootste deel van de studenten in deeltijd werkt, meestal op afwijkende arbeidstijden, maar wel in banen waarvoor in principe ook lager geschoolden geschikt zouden zijn. Werkgevers prefereren echter studenten vanwege hun betere beschikbaarheid, inzetbaarheid, grotere flexibiliteit, kortere inwerktijden en sterkere communicatie vaardigheden. De omvang van deze vorm van verdringing is lastig te kwantificeren, want naast verdringing speelt ook substitutie een rol. Ook gaan *Steijn en Hofman* in op de beleidsconsequenties van hun analyses.

Ten slotte gaan *Van der Velden en Wolbers* in op vraag in hoeverre de loopbaanverwachtingen van schoolverlaters beïnvloed worden door hun eerste ervaringen op de arbeidsmarkt. Gepoogd wordt de verwachtingen te verklaren vanuit baankenmerken (waaronder die van de 'job match'), opleidingskenmerken, persoonskenmerken alsmede organisatiekenmerken. Overscholing blijkt voor een deel van

tijdelijke aard, maar er zijn ook langdurige negatieve effecten aanwijsbaar. Dat geldt bijvoorbeeld voor de opgelopen salarisachterstand en het aantal verwachte (gedwongen) veranderingen van vakgebied.

In dit themanummer wordt de diversiteit van onderzoek naar overscholing, zowel wat gehanteerde concepten als ontwikkelde meetinstrumenten betreft, opnieuw gepresenteerd. Het toont daarmee het belang aan van verdere conceptuele verheldering bij de interpretatie van de meetmethoden en schattingen van overscholing. Naast conceptuele verheldering en valideringsonderzoek, geeft dit themanummer tevens aan dat er behoefte is aan een systematische geleiding van vraagstellingen omtrent de oorzaken en gevolgen van overscholing. Daartoe is niet alleen verder empirisch onderzoek nodig, maar ook verder theoretisch inzicht in de mechanismen rond het fenomeen overscholing. Met name multi- of interdisciplinaire benaderingen, zowel op het macroniveau

als op het meso-niveau van arbeidsorganisaties, zouden deze doelstelling dichterbij kunnen brengen. De overscholingsproblematiek is te belangrijk om het slechts binnen de 'discussie-tuin' van beleidsmakers te laten groeien.

Literatuur

- Asselberghs, K., R. Batenburg, F. Huijgen & M. de Witte (1998), *De kwalitatieve structuur van de werkgelegenheid in Nederland, deel IV*, Den Haag: OSA (voorstudie V44).
- Groot, W., H. Maasen van den Brink, H. Oosterbeek, D. Webbink & J. Hartog (1998), *Overscholing en verdringing op de arbeidsmarkt*, Den Haag: Welboom.
- Heuvel, N.A. van den (1998), 'Overscholing in Nederland', in: *Nieuwsbrief van het steunpunt Werkgelegenheid, Arbeid en Vorming*, 8, 4, 137-140.
- Wolbers, M.H.J. (1998), *Diploma-inflatie en verdringing op de arbeidsmarkt. Een studie naar ontwikkelingen in de opbrengsten van diploma's in Nederland*, Amsterdam: Thela Thesis (diss).